

Τι είναι ο τρίτος τομέας, η κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία;

Ο τρίτος τομέας αποτελεί ένα σύνολο πρακτικών οργάνωσης της κοινωνικής και οικονομικής ζωής που δεν μπορούν αυστηρά να ενταχθούν ούτε στο δημόσιο ούτε στον ιδιωτικό τομέα όπως οι συνεταιρισμοί, οι μη κερδοσκοπικές οργανώσεις και οι κοινωνίες αλληλοβοήθειας. Αυτή και μόνο η απλή διατύπωση είναι αρκετή για να αποκαλύψει τις δυσκολίες ορισμού του πεδίου και αποσαφήνιση των χρησιμοποιούμενων όρων. Οι πρακτικές που εντάσσονται στην κοινωνική οικονομία παρουσιάζουν σημαντική ετερογένεια τόσο μεταξύ τους όσο και εντός των επιμέρους μορφωμάτων (συνεταιρισμοί, μη κερδοσκοπικές οργανώσεις, κοινωνίες αλληλοβοήθειας και πρόσφατα κοινωνικές επιχειρήσεις). Οι δυσκολίες αυξάνονται καθώς οι αναδυόμενες πρωτοβουλίες παρουσιάζουν έντονες εθνικές ιδιαιτερότητες (πολλές φορές και τοπικές) οι οποίες αντανακλώνται στο θεσμικό πλαίσιο και στη χρησιμοποιούμενη ορολογία. Έτσι, ο αγγλοσαξονικός κόσμος χρησιμοποιεί περισσότερο τον όρο μη κερδοσκοπικός τομέας που αποτυπώνει την ιστορικότητα της φιλανθρωπικής και της εθελοντικής παράδοσης σε ΗΠΑ και Αγγλία, στη Λατινική Αμερική υιοθετείται ο όρος αλληλέγγυα οικονομία (solidarity-based economy) σε σύνδεση με ριζοσπαστικά κοινωνικά κινήματα, ενώ στην Κεντρική Ευρώπη προωθείται ο όρος της κοινωνικής οικονομίας ώστε να περικλείεται συνειδητά η εμπειρία του συνεταιριστικού κινήματος. Ο Πίνακας 1 αποτυπώνει τις εννοιολογικές προσεγγίσεις του τρίτου τομέα (Αδάμ & Παπαθεοδώρου, 2010).

Πίνακας 1: Εννοιολογικές προσεγγίσεις του τρίτου τομέα			
Έννοια	Αλληλέγγυα Οικονομία	Κοινωνική Οικονομία	Μη Κερδοσκοπικός Τομέας
Ορισμός	Οικονομικές δραστηριότητες με μια διττή στόχευση: Οικονομική, διότι επιχειρούν να δημιουργήσουν οικονομικές σχέσεις με βάση την αμοιβαιότητα σε συνδυασμό με πόρους από την αγορά και την αναδιανομή του κράτους. Πολιτική, διότι επιχειρούν να δημιουργήσουν και να διατηρήσουν αυτόνομους δημόσιους χώρους όπου συζητούνται σκοποί και μέσα.	Οικονομικές δραστηριότητες που διεξάγονται από επιχειρήσεις, κυρίως συνεταιρισμούς, ενώσεις και κοινωνίες αλληλοβοήθειας και εμφορούνται από τις ακόλουθες αρχές: Προτεραιότητα στις υπηρεσίες προς τα μέλη και την κοινότητα και όχι στο κέρδος. Αυτόνομη διοίκηση. Δημοκρατική διαδικασία λήψης αποφάσεων. Προβάδισμα στα μέλη και την εργασία έναντι του κεφαλαίου στη διανομή των κερδών.	Μη Κερδοσκοπικές Οργανώσεις με τα ακόλουθα χαρακτηριστικά: Θεσμική μορφή (νομικό πρόσωπο). Διάκριση από το κράτος και τους φορείς του (ιδιωτικές). Αυτοδιοίκηση (κανόνες και διαδικασία λήψης αποφάσεων). Απαγόρευση διανομής κερδών. Εθελοντισμός (σύνθεση ΔΣ, εθελοντική εργασία).

Οι σχετικές έννοιες παρουσιάζονται από αριστερά προς τα δεξιά σκοπίμως. Σχηματικά, ο όρος «Αλληλέγγυα Οικονομία» παραπέμπει σε περισσότερο ριζοσπαστικές πρακτικές οι οποίες αναδύθηκαν στο πλαίσιο κοινωνικών κινημάτων (π.χ. κατειλημμένα εργοστάσια στην Αργεντινή μετά την κρίση). Ο όρος «Κοινωνική Οικονομία» παραπέμπει στη συνεταιριστική παράδοση της ηπειρωτικής Ευρώπης. Ο όρος «Μη Κερδοσκοπικός Τομέας» συνδέεται με την αγγλοσαξονική παράδοση της φιλανθρωπίας. Λόγω της πρόσφατης σύγκλισης ανάμεσα στις έννοιες της κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας, στη συνέχεια θα αναδείξουμε τις βασικές ομοιότητες και διαφορές ανάμεσα στις έννοιες της κοινωνικής οικονομίας και του μη κερδοσκοπικού τομέα.

Συγκρίνοντας τους δύο ορισμούς από τον προηγούμενο πίνακα, παρατηρούμε ότι υπάρχει σύγκλιση σε τρία τουλάχιστον κριτήρια: και οι δύο προσεγγίσεις προϋποθέτουν την ύπαρξη θεσμικής μορφής (διακριτή νομική μορφή) και της ιδιωτικής πρωτοβουλίας (δηλαδή ότι δεν ανήκουν στο δημόσιο τομέα), ρητά στην περίπτωση του μη κερδοσκοπικού τομέα, άρρητα στην περίπτωση των επιχειρήσεων της κοινωνικής οικονομίας. Επίσης, η αναφορά στην ανεξαρτησία των φορέων του μη κερδοσκοπικού τομέα προσομοιάζει το κριτήριο αυτόνομης διοίκησης της προσέγγισης της κοινωνικής οικονομίας.

Πού εντοπίζονται οι διαφορές; Πρώτον, η προσέγγιση του μη κερδοσκοπικού τομέα αποκλείει τους συνεταιρισμούς και τις οργανώσεις αμοιβαίας βοήθειας διότι διανέμουν κέρδη στα μέλη τους. Δεύτερον, εμπεριέχει διαφορές οπτικής. Συγκεκριμένα, η προσέγγιση της κοινωνικής οικονομίας δίνει έμφαση στην εσωτερική και οικονομική λειτουργία των εν λόγω μορφωμάτων (επιχειρήσεις που παράγουν αγαθά και υπηρεσίες και κριτήριο δημοκρατικής διαδικασίας λήψης αποφάσεων) και στους δεσμούς που δημιουργούνται με δημόσιες πολιτικές και συλλογικές πρωτοβουλίες-κοινωνικά κινήματα. Σε αντίθεση, η προσέγγιση του μη κερδοσκοπικού τομέα ενδιαφέρεται περισσότερο για την ύπαρξη εθελοντών και τη μη διανομή κερδών και, τουλάχιστον στις πρώτες προσπάθειες καταγραφής του πεδίου, δίνει σαφή προτίμηση στην στατιστική καταγραφή της σημασίας ενός τομέα που αποτελείται από τις Μη Κερδοσκοπικές Οργανώσεις (ΜΚΟ).

Πώς καταλαβαίνουμε το ρόλο της κοινωνικής οικονομίας;

Η θεωρητική θεμελίωση της κοινωνικής οικονομίας βασίζεται στην ιδέα ότι η οικονομία δεν μπορεί να μελετηθεί ανεξάρτητα από το πεδίο των κοινωνικών σχέσεων. Το σφάλμα της κυρίαρχης οικονομικής επιστήμης είναι ότι θεωρεί πως όλες οι οικονομίες βασίζονται στην αγοραία ανταλλαγή. Αυτή η συνθήκη επικράτησε σε μία συγκεκριμένη ιστορική εποχή των δυτικών κοινωνιών και σχετίζεται με τη μετατροπή της εργασίας, της γης και του χρήματος σε εμπορεύματα. Επίσης, ακόμα και σε κοινωνίες που υπάρχουν αγορές, αυτές συνυπάρχουν με άλλους τρόπους λειτουργίας, συγκεκριμένα την αναδιανομή και την αμοιβαιότητα. Η αναδιανομή προϋποθέτει την ύπαρξη μίας κεντρικής αρχής η οποία ορίζει δικαιώματα και υποχρεώσεις και διανέμει επιδόματα σε είδος και χρήμα. Η αμοιβαιότητα βασίζεται στην έννοια της δωρεάς ως βασικής κοινωνικής πράξης. Η αμοιβαιότητα προϋποθέτει τη συμμετρικότητα, δηλαδή ότι κάθε πλευρά που λαμβάνει ένα δώρο έχει κίνητρο να ανταποκριθεί προσφέροντας ένα αντι-δώρο. Η πράξη της αμοιβαιότητας δεν υπαγορεύεται από μία κεντρική διοίκηση, ενώ το ίδιο το αντι-δώρο δεν οφείλει να είναι αναγκαστικά ίσης αξίας ούτε να πραγματοποιείται την ίδια χρονική περίοδο με το δώρο.

Αυτή η τυπολογία οικονομικών αρχών στη συνέχεια συσχετίζεται με τρεις διαφορετικούς τύπους οικονομιών. Η αρχή της αγοραίας ανταλλαγής χαρακτηρίζει την οικονομία της αγοράς, όπου ο μηχανισμός των τιμών είναι η βασική ρυθμιστική αρχή για τη διανομή όλων των αγαθών. Η αρχή της αναδιανομής χαρακτηρίζει τη μη αγοραία οικονομία, η οποία συμπυκνώνεται στη λειτουργία του κράτους πρόνοιας. Η αμοιβαιότητα είναι η βασική λειτουργική αρχή στη μη χρηματική οικονομία, όπου οι πράξεις του δώρου και του αντι-δώρου πραγματοποιούνται από υποκείμενα που τοποθετούνται συμμετρικά σε ένα συμβολικό δίκτυο. Εκτός από τις οικογενειακές σχέσεις, παραδείγματα δραστηριοτήτων που εντάσσονται στη μη χρηματική οικονομία περιλαμβάνουν δωρεές σε είδος, εθελοντική εργασία, κ.λπ.

Η οικονομία διακρίνεται σε τρεις τομείς: την αγορά, το κράτος πρόνοιας και την κοινότητα. Η ταύτιση λειτουργικών αρχών και τομέων δεν γίνεται μονοδιάστατα. Έτσι, ενώ αναγνωρίζεται ότι σε κάθε τομέα συνυπάρχουν και άλλες οργανωτικές αρχές, επισημαίνεται ότι μία οργανωτική αρχή γίνεται κυρίαρχη, ενώ οι άλλες υποτάσσονται. Συνεπώς, το ειδοποιό χαρακτηριστικό της αγοραίας οικονομίας είναι ότι η προτεραιότητα δίνεται στην αγορά, ενώ οι μη αγοραίες και μη χρηματικές πράξεις

υποτάσσονται. Αυτός ο υπερκαθορισμός κάθε τομέα από μία αρχή διαχέεται στο σύνολο της σύγχρονης καπιταλιστικής οικονομίας, όπου οι μη αγοραίες και μη χρηματικές οικονομίες υποτάσσονται στην αγοραία. Το μη αγοραίο είναι συμπληρωματικό και το μη χρηματικό υπολειμματικό. Ο τρίτος τομέας θεωρητικοποιείται ως ένας πόλος που αποτελεί ένα υβριδικό μόρφωμα και βρίσκεται στο επίκεντρο της διάδρασης ανάμεσα στην αγοραία, στη μη αγοραία και στη μη χρηματική οικονομία.

Διάγραμμα 1: Η θέση του τρίτου τομέα στο σύγχρονο κόσμο

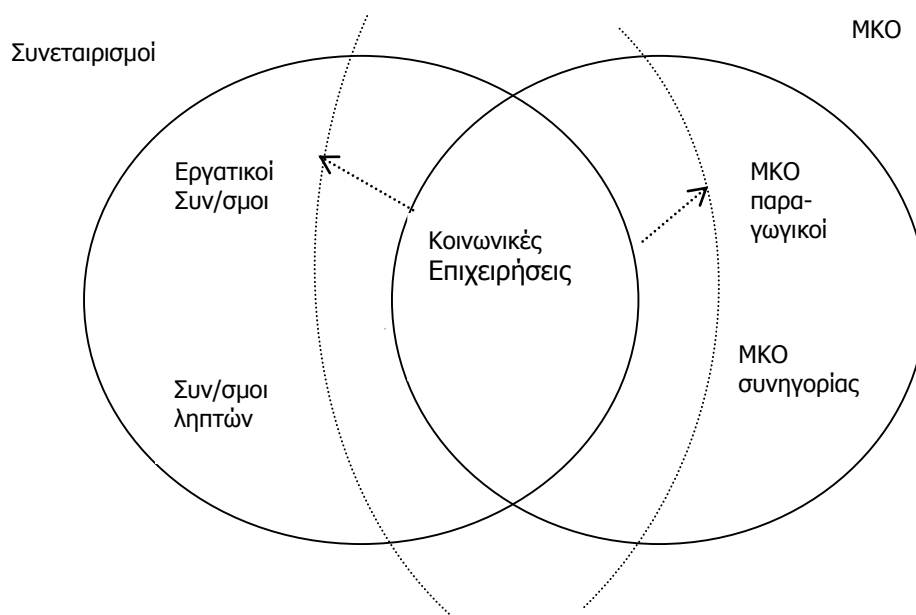

Πηγή: Αδάμ (2013).

Κοινωνικές επιχειρήσεις

Η έννοια της κοινωνικής επιχείρησης στις ΗΠΑ θεωρείται πιο ευρεία και ασαφής από τον τρόπο που οριοθετείται το φαινόμενο στην Ευρώπη. Συγκεκριμένα, η κοινωνική επιχειρηματικότητα εντάσσεται στον ιδιωτικό τομέα και περιλαμβάνει μία σειρά από φαινόμενα όπως η εταιρική κοινωνική ευθύνη (corporate social responsibility), και ΜΚΟ οι οποίες ασκούν εμπορική δραστηριότητα. Δηλαδή, η κοινωνική επιχείρηση τοποθετείται σε ένα συνεχές των οποίων το ένα άκρο είναι ο κερδοσκοπικός τομέας όπου ο πρωταρχικός στόχος είναι το κέρδος και το άλλο άκρο ο μη κερδοσκοπικός τομέας όπου η κοινωνική αποστολή είναι η βασική προτεραιότητα. Βέβαια, στο πεδίο οι περισσότερες φωνές τοποθετούν την κοινωνική επιχειρηματικότητα εντός του μη κερδοσκοπικού τομέα ως μία προσπάθεια του τελευταίου να εξασφαλίσει έσοδα για τη συνέχιση της κοινωνικής του αποστολής.

Στην ευρωπαϊκή παράδοση, η κοινωνική επιχείρηση τοποθετείται εντός της κοινωνικής οικονομίας και θολώνει τα όρια ανάμεσα σε δύο διακριτές οικογένειες οργανώσεων: στις ΜΚΟ και τους συνεταιρισμούς. Πλησιάζουν τις ΜΚΟ και διαφέρουν από τους εργατικούς συνεταιρισμούς, γιατί απευθύνονται στο ευρύ κοινό και όχι μόνο στα μέλη τους. Πλησιάζουν τους συνεταιρισμούς και απομακρύνονται από τις ΜΚΟ, γιατί αναλαμβάνουν ρίσκο και μια συνεχή παραγωγική δραστηριότητα.

Πηγή: Αδάμ (2013).

Ίδεατά, οι κοινωνικές επιχειρήσεις ορίζονται με τέσσερα οικονομικά και πέντε κοινωνικά κριτήρια.

Πίνακας 4: Ο ορισμός των κοινωνικών επιχειρήσεων	
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΚΡΙΤΗΡΙΑ	ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΚΡΙΤΗΡΙΑ
Συνεχής δραστηριότητα παραγωγής αγαθών/ παροχής υπηρεσιών	Στόχος το όφελος στην κοινότητα/ομάδα
Υψηλός βαθμός αυτονομίας	Συλλογική διάσταση
Ανάληψη ρίσκου	Η συμμετοχή στις αποφάσεις δεν καθορίζεται από τη συνεισφορά κεφαλαίου
Minimum αμειβόμενης εργασίας	Συμμετοχικότητα (ακόμα και χρήστες/πελάτες)
	Περιορισμένη διανομή κερδών

Πηγή: Αδάμ (2013)

Ξεκινώντας από τα οικονομικά κριτήρια, παρατηρούμε ότι η έμφαση στη συνεχόμενη παραγωγική δραστηριότητα έχει ως στόχο να οριοθετήσει τις κοινωνικές επιχειρήσεις έναντι τόσο των οργανώσεων συνηγορίας (advocacy) όσο και των ιδρυμάτων που χρηματοδοτούν άλλες ΜΚΟ για την παροχή κοινωνικών υπηρεσιών. Το κριτήριο της αυτονομίας τονίζει ότι οι κοινωνικές επιχειρήσεις ακόμα και αν δέχονται κρατικές επιχορηγήσεις έχουν δικαίωμα στην αυτοτέλεια της διοίκησής τους. Η ανάληψη ρίσκου χαρακτηρίζει την επιχειρηματική πρωτοβουλία, ενώ το τελευταίο οικονομικό κριτήριο διαχωρίζει τις κοινωνικές επιχειρήσεις από εθελοντικές ομάδες εφόσον προβλέπει την ύπαρξη αμειβόμενου προσωπικού.

Περνώντας στα κοινωνικά κριτήρια, τίθεται ευθύς εξαρχής η κοινωνική αποστολή στο επίκεντρο της κοινωνικής επιχειρηματικότητας και όχι ως παρεπόμενο ή συμπληρωματική λειτουργία αποκλείοντας έτσι την εταιρική κοινωνική ευθύνη. Η συλλογική πρωτοβουλία διαχωρίζει την «ευρωπαϊκή» κοινωνική επιχείρηση από τη συζήτηση γύρω από τον καινοτόμο κοινωνικό επιχειρηματία, δηλαδή από τον τρόπο με τον οποίο διεξάγεται σε μεγάλο βαθμό η συζήτηση στις ΗΠΑ. Επίσης, δίνεται σημασία στην αξία των συνεταιριστικών αρχών και συγκεκριμένα στην αρχή «ένα άτομο-μία ψήφος», καταδεικνύοντας ότι σε μια κοινωνική επιχείρηση η συμμετοχή στις αποφάσεις δεν καθορίζεται από τη συνεισφορά στο κεφάλαιο της επιχείρησης. Σε άμεση συνάρτηση με το προηγούμενο κριτήριο, τίθεται το ζήτημα της συμμετοχικότητας και της δημοκρατικής διοίκησης. Τέλος, ο περιορισμός και όχι η απαγόρευση της διανομής κερδών επιτρέπει τη συμπερίληψη της εμπειρίας του συνεταιριστικού κινήματος. Σύμφωνα με αυτόν τον ιδεατό τύπο, οι κοινωνικές επιχειρήσεις δεν απαγορεύουν τη διανομή των κερδών, αλλά τη μεγιστοποίηση του κέρδους ως *modus operandi*.

Αναφορικά με το πεδίο δραστηριοποίησης, οι κοινωνικές επιχειρήσεις μπορούν να ταξινομηθούν ως εξής:

- Παροχή υπηρεσιών στο ευρύ κοινό (κοινωνικών, υγείας, πρόνοιας, πολιτισμού, περιβάλλοντος, κ.λπ.).
- Εργασιακή (επαν-)ένταξη ατόμων που απειλούνται ή βιώνουν συνθήκες κοινωνικού αποκλεισμού.
- Τοπική Ανάπτυξη.
- Ηθικό εμπόριο.

Συνήθως, τονίζονται οι δύο πρώτες κατηγορίες κοινωνικών επιχειρήσεων, ενώ το ζήτημα της τοπικής ανάπτυξης θεωρείται παρεπόμενο είτε της παροχής συλλογικών

υπηρεσιών είτε της εργασιακής ένταξης ευπαθών ομάδων. Το ζήτημα του ηθικού εμπορίου αποτελεί νέο ερευνητικό πεδίο και αναφέρεται στις πρωτοβουλίες σύνδεσης παραγωγών και καταναλωτών με δίκαιους όρους.

Σύνδεσμοι-αναφορές:

- <http://www.socialcooperatives.gr>
- Αδάμ, Σ. (2009): «Κοινωνικές Επιχειρήσεις στην Ελλάδα», *ΚΟΙΝΩΝΙΑ & ψυχική ΥΓΕΙΑ*, τεύχος 10, Επιτροπή Ερευνών Α.Π.Θ.
- Αδάμ, Σ., Παπαθεοδώρου, Χ. (2010): «Η εμπλοκή των φορέων της κοινωνικής οικονομίας στην καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού: μια κριτική προσέγγιση», Παρατηρητήριο Φτώχειας, Εισοδημάτων και Κοινωνικών Ανισοτήτων, ΙΝΕ-ΓΣΕΕ.
- Αδάμ, Σ. (2012): «Κοινωνική Οικονομία και Ενεργητικές Πολιτικές Ένταξης: Αποτελέσματα έρευνας πεδίου σε κοινωνικές επιχειρήσεις εργασιακής ένταξης στην Ελλάδα», Παρατηρητήριο Κοινωνικών και Οικονομικών Εξελίξεων, ΙΝΕ-ΓΣΕ.
- Αδάμ, Σ. (2012): Κοινωνική Οικονομία και Κοινωνικός Ανταγωνισμός. Μια Κριτική Προσέγγιση, Αυγή, Ενθέματα, 1 Απριλίου 2012.